

*Вігер О. О.,
аспірант кафедри зарубіжної літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ПРОЗІ 2000-Х РОКІВ

Анотація. Статтю присвячено порівняльному аналізу процесів розвитку модернізму і постмодернізму. Проза 2000-х рр. ще недостатньо вивчена літературознавством у зв'язку з новизною та незвичністю теми. Незважаючи на те, що більшість письменників стала відомою ще у 90-х, тенденції розвитку літературних процесів у 90-х рр. ХХ ст. й у нульових роках ХХІ ст. значно різняться. Огляд основних тенденцій, компаративний аналіз української та російської прози, зіставлення модернізму і постмодернізму 2000-х – основні завдання статті.

Ключові слова: постмодернізм, модернізм, метод бінарних опозицій, ситуація постмодерну, компаративний аналіз.

Постановка проблеми. Постмодернізм і модернізм прийнято категорично розділяти, однак у нашій статті проводиться швидше зіставлення, а не протиставлення цих культурних явищ.

Протиставлення новаторства і традицій у мистецтві, зокрема у літературі, завжди було актуальним питанням у сфері культури. У ХХ ст. новітні тенденції переважили традиційні.

Початок ХХ ст. знаменувався модернізмом, друга половина – постмодернізмом.

Сьогодні темою постмодернізму займається ряд дослідників, таких як І. Льїн, В. Пахаренко, Ю. Андрухович, Є. Баран, Н. Зборовська та ін.

2000-і рр. позначилися великими очікуваннями та певною стабілізацією суспільно-політичної ситуації у країнах Східної Європи. Соціокультурний контекст 90-х, який перебував у ситуації постмодернізму, не передбачав йому альтернативи. 2000-і рр. знову зіставили модернізм і постмодернізм, з одного боку, як антиподи, а з іншого – зробили їх союзниками у культурному протистоянні з реалізмом, масовою літературою чи, наприклад, фантастикою.

Про відмінність російського постмодернізму від західного доволі влучно сказано у лекції «Вітчизняні теоретики постмодернізму». «Принципова смислова відмінність російського постмодерну від західного полягає в такому. Якщо західний постмодерн – результат вільної інтелектуальної та стильової гри, підсумок іманентного розвитку багатовимірної і внутрішньо суперечливої культурної семантики спеціалізованої сфери (філософії, мистецтва, науки), то російський – жорстока необхідність перехідного періоду, об'єктивно викликає еристику (від грец. – мистецтво суперечки). Якщо західний постмодерн є результатом індивідуальних творчих шукань інтелектуалів, які прагнуть переглянути застигли норми і цінності, концепції і стилі в душі культурного плюралізму та вільного самовизначення особистості в багатовимірній демократичній культурі, то російський постмодерн породжений колізіями посттоталітарного розвитку російсько-радянської культури: зіткненням офіційної і неофіційної ідеології і буденної свідомості, релігії і атеїзму, науки і псевдонаукових, спекулятивних теорій, мистецтва і кічу» [1].

Відправною точкою порівняння модернізму та постмодернізму стали канонічні таблиці Брайніна-Пассека та Хасана (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця за Іхабом Хасаном

Модернізм	Постмодернізм
Форма (кон'юнктивна, замкнута)	Антиформа (диз'юнктивна, відкрита)
Мета, намір	Гра
План	Випадок
Ієрархія	Анархія
Майстерність / логос	Вичерпність / мовчання
Твір мистецтва / завершена робота	Процес / перформанс / хеппенінг
Дистанція	Участь
Створення / породження цілісності / синтез	Деструкція / реконструкція / анти-синтез
Присутність	Відсутність
Центрування	Дисперсія
Жанр / межі	Текст / інтертекст
Семантика	Риторика
Парадигма	Синтагма
Метафора	Метонімія
Відбір	Комбінація
Корені / глибина / сутність	Ризома / поверхність / становлення
Інтерпретація / прочитування	Контрінтерпретація / неправильне прочитування
Нарратив / велика історія	Антинарратив / мала історія
Код майстерності	Індивідуальні особливості
Симптом	Бажання
Тип	Мутація
Генітальність / фаллічність	Поліморфізм / андрогінність
Паранойя	Шизофренія
Бог-Отець	Святий Дух
Метафізика	Іронія
Визначеність	Невизначеність
Трансцендентність	Іманентність

Таблиця 2

Порівняльна таблиця за Брайніном-Пассеком

Модернізм	Постмодернізм
Скандальність	Конформізм
Антиміщанський пафос	Відсутність пафосу
Емоційне заперечення попереднього	Ділове використання попереднього
Первинність як позиція	Вторинність як позиція
Декларована елітарність	Недекларована демократичність
Переважа ідеального над матеріальним	Комерційний успіх
Віра у високе мистецтво	Антиутопічність
Фактична культурна спадкоємність	Відмова від попередньої культурної парадигми
Чіткість межі мистецтво / немистецтво	Все може називатися мистецтвом

Огляд цих таблиць є дуже цікавим і у наш час, проте потрібно врахувати хронологічний контекст цих досліджень і їх мету. На початку зародження постмодернізму діячі цього напрямку, які часто поєднували творчість і теорію, намагалися відокремити себе не тільки від реалізму, а й, у першу чергу, від модернізму. Для широкого загалу читачів, які не сприймали тонкі нюанси у розбіжностях, постмодернізм міг стати різновидом модернізму та взагалі частиною «незрозумілого» мистецтва. Напевно, саме тому Брайнін-Пасек і Хасан методом бінарних опозицій категорично відокремили постмодернізм і модернізм.

Проте чи можемо ми з такою категоричністю і сьогодні розрізнити модернізм і постмодернізм, враховуючи те, що постмодернізм категоричності не сприймає?

Українська та російська літератури у 2000-х рр. перебували в не меншій ситуації постмодернізму, ніж європейські й американські за часів зародження цього напрямку. Розривалися культурні зв'язки, ставилися під сумнів традиції, затребуваність літератури стала мінімальною. Автори були надані лише собі, а революційні зміни у розповсюдженні літератури за допомогою технічних засобів почали розвиватися лише ближче до 2010-х рр. Відірваність читача від автора (доволі модерністська риса) вплинула на усі види та жанри мистецтва.

М.Н. Епштейн розглядає постмодернізм і модернізм не як такі етапи, що суперечать один одному, а як дві ланки однієї культурної парадигми ХХ ст. Цю парадигму М.Н. Епштейн описує через поняття «гіпер», яке включає дві сторони: «супер» і «псевдо» [2].

Особливостями українського постмодернізму 2000-х рр. є тісне переплетення поезії та прози і літературна спадковість з 90-ми рр. Кращі письменники 90-х Андрухович і Жадан були водночас кращими у 2000-х, як у поезії, так і у прозі. Той факт, що і в 2010-х рр. інші автори не змогли піднятися вище їхнього рівня свідчить про відсутність мобільності еліт у літературі і певну законсервованість сучасного друкованого процесу.

Російський постмодернізм позначається більшою структурованістю і меншою варіативністю. Так, із письменників, що однаково рівнозначні як у поезії, так і у прозі, можна назвати Дмитра Бикова. Більшість письменників доволі чітко розділили ролі і жанри: детективи, фантастика, любовні романи і популярні у 2000-х книги «про багатих і знаменитих».

Епоха 2000-х, яку можна називати ситуацією постмодерну, має певні паралелі з модерною епохою. Наприклад, і 20-ті рр. ХХ ст. і нульові ХХІ ст. – це період відносної, але все ж стабільності порівняно із попередніми та наступними епохами. У такі часи зростає зацікавленість до багатого, гарного, успішного життя, яке прийнято називати міщанським. Так, наприклад, творчість Ігоря Северяніна, культивуючи такі цінності, за життя автора була популярнішою за більш визнаних із часом сучасників.

Асоціальні маргінали з літератури 90-х, наркомани і повії, поступово почали поступатися рекламодавцям, телевізійним персонажам, бізнесменам. У Європі це відтворив Бегбедер у книгах «99 франків» і «Кохання живе три роки», у Росії – Пелевін у романі «Generation P». Українські літератори дивилися на гламур із підозрою. Традиційні письменники ставилися до цього явища з осудом, а новатори цікавилися, наприклад, богомою, проте у зовсім інших конотаціях.

Категорії часу і простору є ключовими для постмодернізму. Нові терміни «часопростір» і «хронотоп» свідчать про їх важливість. Проте, наприклад, урбанізованість і сам термін «мо-

дерне місто» свідчать як про тематичний, так і термінологічний зв'язок із модернізмом. Постапокаліптичне місто, наприклад, – більш постмодерний топонім, проте він зустрічається рідше, ніж модерне місто.

У романі «Числа» Віктор Пелевін виводить таку ідею постмодернізму:

«– Что это такое – постмодернизм? – подозрительно спросил Стёпа.

– Это когда ты делаешь куклу куклы. И сам при этом кукла.

– Да? А что актуально?

– Актуально, когда кукла делает деньги» [3].

Культ ляльок, масок або симулякрів мав актуальність в усі епохи. Особливість постмодернізму 2000-х була у тому, щоб довести ці явища до абсурду. Вічний конфлікт людини проти системи втрачає актуальність, бо саме поняття людини ставиться під великий сумнів. Основний процес людини 2000-х – споживання, і сама людина у першу чергу є споживачем. Проте чи можуть існувати мотиви загубленості, непотрібності, зайвості у постмодернізму за такого консенсусу?

Людина 2000-х не втратила модернові риси, не змиралася з роллю споживача, ретранслятора, побічного продукту епохи. Не втративши потенції до творчості та рефлексії, вона не може їх реалізувати і шукає альтернативні шляхи до самовизначення і самопізнання.

Так, поет із пелевінського «Generation P» пише рекламні вірші – і ця трансформація є характерною рисою епохи стику 90-х і нульових. Надалі герої постмодерної епохи вирішують ті ж конфлікти з певним обмеженням протидіючих сил криміналу, зате зі збільшенням впливу реклами.

Реклама вплинула не лише на персонажів прози 2000-х, а й на авторів. У літературний процес увійшло навіть поняття product placement. Найвідомішим прикладом є російська письменниця Дар'я Донцова, яка розміщала рекламу навіть у назвах своїх книг [4].

Українська література таких прикладів явної комерціалізації ще не має.

Мотиви ескапізму і подорожей також мають своє продовження у постмодерну епоху. Більш того, вони химерно переплелися у такому явищі, як «наркотична подорож» або «наркотичний трьоп». Радянська література має канонічний приклад «алкогольної подорожі» – книга Венедикта Єрофєєва «Москва – Петушки». Алкогольний дискурс поступово змінюється наркотичним. Подорожі у просторі замінюються подорожами у стані.

Якщо у класичних історіях до алкоголізму героїв штовхає бідність чи певні переломи у житті, то для постмодерністських персонажів наркотики – один зі способів втечі від реальності, а також спосіб до її розуміння. Якщо у 90-х психотропні засоби були притаманні маргіналізованам пластам суспільства, то у нульових вони стали елементом того самого омріяного розкішного життя, яке старанно відображала масова література тих років.

Подібна ситуація була і в колах божественного модерну.

Тема стосунків між чоловіком і жінкою також інакше відображалася у прозі 2000-х. Автори не натякали на еротичний підтекст і навіть не намагалися принести читачеві задоволення – вони прагнули шокувати читачів. Іноді автори намагаються деконструювати цей процес під кутом фрейдистських і не-фрейдистських теорій. Літературна критика того часу також бачила фалічні символи, едіпів комплекс та інші популярні метафори.

Феміністичний дискурс тих часів був, напевно, одним із найбільш поширених за велику історію літератури. Традиційно до «жіночої» літератури відносили більше поезію, ніж прозу. В українській літературі з жінок найбільш відомі Леся Українка і Ліна Костенко (письменниці Ольга Кобилянська та Марко Вовчок більше у тіні), а в російській – Марина Цветаєва й Анна Ахматова. Проте у 2000-х жінки активно творять в усіх прозових жанрах – інтелектуальна проза, детективи, фантастика, масова література.

Намагання зрозуміти роль і функцію жінки, відокремити гендерне і статеве, щось довести чоловікам і нічого їм не доводити заповнили не тільки художню прозу, а й есеїстику. Аналізуючи українську та російську літератури, варто відзначити, що феміністичній проблематиці було приділено багато уваги. На відміну від американської та західноєвропейських літератур, гендерні питання у суспільствах Східної Європи розглядалися доволі обмежено, тому велика цікавість до них у 2000-х є закономірною.

Висновки. Розглянувши основні тенденції літератури 2000-х рр. за допомогою компаративного аналізу, можна зробити такі висновки. Постмодерний дискурс не протиставляється модерновому, а органічно співіснує з ним, тому метод бінарних опозицій у їх порівнянні вже не є таким актуальним, як у часи зародження постмодернізму. І українська, і російська літератури у 2000-х відрізнялися за соціокультурним контекстом від західних сучасників. Українська література була більш традиційною, вплітала елементи поезії у прозу та багато уваги приділяла феміністичному дискурсу. Російська література стала комерціалізованою та доволі гламурною / антигламурною. Таким чином, література 2000-х рр. відобразила перехідний етап, який видається умовно стабільним на фоні 90-х і 2010-х.

Література:

1. Курс лекцій з дисципліни «Історія культурології». Лекція «Вітчизняні теоретики постмодерну». URL: https://studme.org/1420112611966/kulturologiya/otechestvennye_teoretiki_postmoderna#587.

2. Курс лекцій з дисципліни «Історія культури». Лекція 29 «Російський постмодернізм». Культурологи російського зарубіжжя про постмодернізм в Росії. URL: <https://goo.gl/oqVCz9>.
3. Пелевин В. Числа. 2003. Официальный сайт творчества писателя. URL: <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-chisla/>.
4. Реклама у літературі. URL: <https://goo.gl/ZtojRG>.

Вигер А. О. Компаративний аналіз модернізму і постмодернізму в українській і російській прозі 2000-х років

Анотація. Проза 2000-х гг. еще недостаточно изучена литературоведением в связи с новизной и необычностью темы. Несмотря на то, что большое количество писателей стали известными еще в 90-х, литературный процесс в 90-х и нулевых годах значительно различается. Обзор основных тенденций, компаративный анализ украинской и русской прозы и сопоставление модернизма и постмодернизма 2000-х гг. – основные задачи статьи.

Ключевые слова: постмодернизм, модернизм, метод бинарных оппозиций, ситуация постмодерна, компаративный анализ.

Viger O. Comparative analysis of modernism and postmodernism in Ukrainian and Russian literature 2000 years

Summary. Prose of the 2000s is still not sufficiently studied by literary studies in connection with the novelty and unusual theme. Despite the fact that a large number of writers became known in the 90's, the literary process in the 90's and zero years varies considerably. An overview of the main tendencies, a comparative analysis of Ukrainian and Russian prose and the comparison of modernism and postmodernism in the 2000s are the main objectives of the paper.

Key words: postmodernism, modernism, binary opposition method, situation of postmodern, comparative analysis.